

Az idő hosszában. A módszertanomról

Vázlatos csak mindaz, ami ebben a fejezetben megfogalmazok. Nem más, mint néhány elképzelés, kiemelve a „módszertanról való számot adás komplex együtteséből”. Ennek a jogosan idézőjelbe tett, ígéretesen szép fogalomegyüttesnek jelentése: módszertant bemutató könyv. Ami ebben a fejezetben olvasható, az még csak nem is bő vázlat egy ilyen könyvhöz. Ez csak egy módszertanról szóló tájékoztató. Először azért, hogy követhetővé, érthetővé tegyem az anyaggyűjtési és feldolgozási folyamatot, hiszen rendezett anyagot mutatok be. Azért, hogy elsődleges magyarázat szülessen a kérdésre: hogyan lett terepem, mit találtam a terepen, mit jelent számomra a terep?

Meg azért is, mert úgy tanultam, hogy a társadalomkutatás terepmunkára alapozó ágaiban a módszertan tisztázása, az erre való törekvés: alapkövetelmény. A kutató feladata, hogy azért mondjon, fogalmazzon szövegeket a terepről és a közelítés és jelenlét módszertanáról, hogy az folyamatában követhetővé, és végül létezővé váljon – vagyis nem csak az a kérdés, hogy ott, a terepen, tudományosan módszeres-e mit végez, tehát a „nagy elődök nyomdokain” járva a tudósok közé befogadják-e, hanem az, hogy módszeresen gondolkozva, tapasztalatait szöveggé fogalmazva, értelmezésével teremt-e valóságot. Ez pedig, Clifford Geertz nyomán indulva azt jelenti, hogy „ezek az értelmezések, [...] fikciók, [...] a *fictio* szó eredeti jelentése vonatkozik rájuk: 'csináltak', 'alakítottak'” (Geertz 1994a: 183). Olyan valami tehát, ami nem létezik csak azután, hogy szöveggé meg született. Ebben a fejezetben azt tartom feladatommak, hogy kiindulópontokat soroljak, érveket felsorakoztassak, eseteket boncolgassak, beszélgetéseket részletekben és teljességükben is bemutassak ahhoz, hogy az olvasó számára elhelyezhető legyen az eddig ismert, használt kutatási módszertanok között mindaz, amit végeztem, ami ekképpen született.

A kutató témát választ, ahhoz gyűjt információkat, tájékozódik a témához tartozó szakirodalomban, másképp ez nem lehetséges – de a terepet választó kutató témája elvben mindaz, amivel a terepen találkozik. A terep maga az emberi univerzum (lásd lennebb a weberi értelmezést). Éppen ezért igen sok mindennel, végsősoron a kultúrával, társadalommal, emberi valósággal találkozik, és igen nehéz dolga van, amikor a szűkebb értelemben vett témát kell körvonalazza. Igaz, nincs olyan kutatási terv, pályázati anyag, amelyben ne jelenne meg ez vagy az a téma – de mindenki, aki hosszabb terepmunkát végzett, tisztában van azzal, hogy nem csak azt fogja kutatni, és nem csak arról ír majd, amit eltervez – hanem lehetőleg mindarról, vagy inkább arról, ami a terepen fontossáként megmutatkozik. Igazából egy hosszas, kreatív folyamatban, a leírás során alakul ki az, ami már jól körvonalazottan az ő terepe, és az ő módszertana. Az leírás teszi őt figyelemre méltóvá, egyedivé, „felfedezővé”, vagyis az az elgondolt és leírt ismeretkonstrukció, amit ő teremt meg, teszi a terep valóságát elgondolhatóvá, megérthetővé. Elérhetővé válnak azok az addig is-

meretlen tudáskontinensei az emberi egzisztenciáknak, megformált életeknek és a világról való ismereteknek, amiről feltételezhető, hogy érdemes, hogy méltó a tudományos fedezésre, de ezt még senki se tette meg, ebben ő az első.

Ha már itt meg kellene néhány szóban fogalmazni, hogy mi az, amire törekedtem és amit felmutathatok, akkor azt írhatom: az „idősek elkísérésének” módszertana. Banális dolog: az idősek kifeje tartanak a jelenből, a közelmúltnak a résztvevői, szemtanúi. Persze hogy kell velük beszélgetni, az egyre fogyó nemzedék még elérhető tapasztalatai, meséi a feltárás szempontjából a legértékesebbek. Mindkét beszélgetőtársam hosszú életútjának végén volt már. Én tehát az ebből adódó lehetőségeket próbáltam kihasználni. De legalább ennyire fontos volt az én esetemben, hogy mind a két beszélgetőtársam az adott élethelyzetben (például Pali bácsi lábainak lebénulása után) döntött úgy, hogy megnyílik és bármiről és bármeddig (valójában: a hátralevő életében mindvégig) hajlandó velem beszélgetni. Ezután már csak a saját megfontolásaim korlátozhattak abban, hogy mi érdekelhet mindabból, amit elmondhatnak, és mennyi időt szánok a velük való együttlétre. Ha azt mondom, hogy az én saját terepkutatási módszerem az „idősek elkísérése”, akkor azzal azt hangsúlyozom, hogy valóban ott vagyok mellettük akkor is, amikor már fizikai erejük, szellemi kapacitásuk csökken, amikor a betegség akadályozza a kapcsolat továbbépítését, amikor már egyre több gesztusom ápolásként is értékelhető.

Az idős ember már fizikailag sem mobilis, magára és múltjára a halál súlyát vállalva érezve reflektál, elmentek már a kortársai, el a nála idősebbek, akik árnyékában nevelkedett, akik figyelemmel kísérték, tanácsolták, környezetet alkottak számára. Beszűkültek reményei, vágyai. Szüksége van még társai részéről figyelemre, de ezt egyre kevésbé kapja meg, és természetesen hálás annak, megnyilatkozik annak, aki idegen és mégis kíváncsi sorsára. Persze nem teljesen idegenként teszi ezt, hiszen a terepkutató feladata, hogy legyen közismert abban az értelemben, hogy a jelenlétével fogalmazzon egy lehetőleg pozitív identitást, meg törődjön bele abba, hogy ez szándékai ellenében is alakulhat. Mindenestre, ez döntően befolyásolja, hogy akit meg szólít, azok válaszolnak-e neki vagy nem, abban az értelemben, hogy beengedik saját belső tereikbe, valóságukba: házukba, saját idejükbe, emlékeikbe. Ez az alapfeltétele annak, hogy kialakuljon egy egzisztenciális kapcsolat azokkal, akikkel az egyre több együtt töltött idő során közösen (kérdésekkel és válaszokkal) megkonstruálhatják a múltat és az emlékeket. Igen általános értelemben, Pierre Norával szólva: mindazt, ami identitás, emlékezet, örökség. Ezek ma „korunk kulcsfogalmai, a kultúra új változatának megjelenési formái. Három egymáshoz közel álló, sokjelentésű, többértelmű szó, amelyek előhívják egymást és támaszkodnak egymásra.” (Nora 2010: 324.)

Először 2004 nyarán töltöttem először több napot a Nyárad menti Csíkfalva községben: diákokkal végeztünk itt tíz napig terepmunkát. Ez volt a beavatás: Nyárádszentmártonban, az iskola épületében laktunk, a jobbágyfalvi húsfeldolgozó cég kádjából hoztuk az ebédet, a csíkfalvi Polgármesteri Hivatalban beszélgettünk a polgármesterrel, alpolgármesterrel, és a diákok egy, a külföldi munkavállalást tudakoló kérdőívvel bejárták az említett településeken kívül a főúttól távolabb fek-

vó Vadadot és Búzaházát is. Vagyis: „megismertük Csíkfalvát”. De az alapfeladatuk nem a kérdőívek kitöltése, a kérdőívezés gyakorlása volt, hanem a falusi életterekben az általam 3B-nek nevezett „módszertani elv” működtetése: *báméskodás, beszélgetés, beavatódás*, ez utóbbi esetében a családok éppen aktuális munkáiban való részvétel is fő helyen szerepelt. Amire pedig jegyet kaptak: egy rövid dolgozat arról a témáról, ami nem volt előre megadva, hanem amit a terepet bejárva „ők fedeztek fel”, ami „megérintette őket”, ami a napi közös beszélgetésekben, a beszélgetőkből, a diák–tanár párbeszédnek nyomán körvonalazódott. Mindez megtörtént a következő években is, maga a módszertan 2016 nyaráig ugyanez volt, utána változott. Az eredmény többek között az volt, hogy én magam is sok alkalommal csodálkoztam rá a felfedezéseikre, és a megszülető dolgozatok között voltak számomra is igen tanulságosak, amelyek a terep – a terepem! – számomra mindaddig rejtett valóságelemeire terelték a figyelmemet. Köszönettel tartozom ezért egykori, nyári gyakorlatot végző diákjaimnak.

2005 nyarán lehetőségem volt egy hétig naponta a Polgármesteri Hivatal levéltárában az 1948–1989 közötti községi iratokat kutatni, és miután az Arany János Közalapítvány által támogatott kutatási program keretében Oláh Sándor megírta a nyárászentmártoni kollektív gazdaság történetét, meg hét diák hosszabb interjúkat készített idősebb emberekkel, közös kézirat született (*Az átalakuló Csíkfalva, 1945–1989. Csíkfalva község a szocialista modernizáció évtizedeiben*). Az első fejezet a község bemutatása, a másodikban a községi adminisztráció és helyi társadalom viszonyáról (osztályharc, az igazgatás problémái), a harmadikban a vidéki gazdálkodás államilag megszabott kereteiben (kollektív, majd mezőgazdasági termelő szövetkezet) folyó gazdálkodásról (termésszerkezet, a kiemelkedően sikeres gazdálkodás titkai és árnyoldalai), majd a negyedikben a változó életmód infrastrukturális feltételeiről (gáz-, villanyáram-vezetés, szisztematizálás, építkezések), végül az ötödik fejezetben a társadalmi változásokról (átalakuló társadalomszerkezet, életmód) lehet olvasni. Mindebből csak kisebb részletek olvashatók nyomtatásban (Gagyi 2006, Oláh 2006.) Ez jelentette az első kísérletet arra, hogy a láthatóvá váljon a helyi társadalomban a szándékom és a személyem. Mivel az anyag teljes egészében nem jelent meg nyomtatásban, csupán kis részlet belőle a *Bekecs alatt Nyárád tere* című kiadványban (Gagyi 2016b), a kísérlet nem járt sikerrel.

A terepmunka közben felmerülő, változó témák kutatása nyomán 2006-tól a jelenleg 26 anyag jelent meg nyomtatásban, ebből két könyv. A *Szakirodalomban* elkülönítve, kronologikusan sorolom fel ezeket az írásokat.

Ami végülis megalapozta jelenlétemet, megerősítette kutatói identitásomat/ismertségemet a helyi társadalomban, az egy 2012-ben megjelent, a helyszínen is bemutatott, sokak által megvásárolt, olvasott, vagy legalábbis kézbe vett, forgatott könyv volt: *Ha akartam füttyültem, ha akartam dudorászgattam. Beszélgetések Balogh Pállal* (Gagyi 2012a). Egy mindenki által ismert, köztisztelőben álló, vezető funkciót nem viselő, de nyilvánvalóan közösségi lider mellé szegődtem, vele beszélgettem, és két év jelenlét után a leírt interjúszövegekből szerkesztettem egy „élet-történetet”. Ez lett tehát a terepen az „igazi” identitásom: a Pali bácsi tisztelője, ba-

rátja, beszélgetőtársa, élettörténetének („Pali bácsi könyvének”) a megszerkesztője. Sztrátya Domokoshoz, Pali bácsi kortársához, barátjához, a könyv olvasójához már úgy kopogtathattam be, hogy minden magától értetődően, mintegy „elvárt és szabályos” módon történt: én nem mondtam semmit, ő se kérdezett semmit arról, hogy miért is kezdünk beszélgetni, mi a céloom a rögzített felvételekkel. Ahhoz, hogy felvételeket készítssek a beszélgetésekről, nem kértem Domi bácsitól engedélyt: első alkalommal már kivettem az asztalra, látható helyre a diktafont, és ez a továbbiakban, mindig így történt. Emlékeim szerint (de vissza tudom hallgatni az illető felvételt, hogy pontosabban is informálódjak) egyetlen alkalommal kérdezett rá, az sem az első évben történt: *aztán ez a készülék mindent felvesz, igaz?* Vagyis látta, nyugtázta, elvárta, sőt, talán kicsit hízelgett neki, hogy látogatom, hogy beszélgetünk, hogy a beszélgetéseket rögzítem, és idővel, gondolhatta ő, mert erről nem esett közöttünk szó, ugyanúgy elkészítem majd az „élettörténetét”, ugyanúgy olvasható lesz az a közösségnek tagjai által, mint a Pali bácsié.

Úgy alakult tehát, hogy hosszú beszélgetést Jobbágyfalván először az 1931-ben született Balogh Pállal folytattam, utána következett a szintén 1931-ben született Sztrátya Domokos. Ha tehát felmerülne ez a kérdés: 2010 júliusa és 2018 márciusa közötti hét év és nyolc hónap tehát a hosszú beszélgetés szorosabban vett időkerete. De hát szó volt róla: 2004 óta jelen pillanatig jelen voltam, jelen vagyok a terepen, és folyamatos a terepkutatásom, résztémáim részeredményeinek a bemutatása, megírása, közlése (Gagyí 2009a–b, 2011a–b, 2014a–d).³³

A hosszú beszélgetés módszeréről

Domi bácsi jól megválaszolta a hosszú beszélgetés időtartamára vonatkozó kérdést, igen jó ez a kiindulópont: [Én nem látom a beszélgetés végét, maga látja-e?] *Én se! Lehet, valamikor a rolót lehúzzák, ahogy szokták mondani, s akkor félbemarad.*

Pali bácsival 2010 júniusától 2014 júniusában bekövetkezett haláláig (összesen 72 alkalommal rögzített formában), Sztrátya Domokossal 2014 októberétől 2018 márciusáig beszélgetünk (összesen 194 rögzített beszélgetés). Tehát ez alatt a mintegy nyolc év alatt 266 találkozásunkról van rögzített hangfelvétel. Természetesen ennél több alkalommal találkoztunk, hiszen például az alatt az idő alatt, amíg nyári terepgyakorlaton a községben tartózkodtam, naponta vagy naponta többször is megkerestem őket – általában azért, hogy az éppen aktuális eseményekről, az itt-ott hallottakról kérdezzem őket és családtagjaikat. Azelőtt is volt elképzelésem a

33 Ugyanakkor a Sapientia EMTE oktatójaként 2008-tól a számítógép, számítógépes felhasználások, mobiltelefon vidéki közösségben való elterjedésének, -használatának különböző aspektusait vizsgáló egyetemi kutatásokban vettem részt, a kutatások eredményeiből évente megrendezett konferenciákon (Új Média konferenciasorozat; 2019-ben a XII.-re kerül sor) előadásokat tartottam, a konferencia-kötetekben tanulmányokat közöltem. Ezeket itt nem sorolom, lásd a *Szakirodalomban*. Minderre a terepen való tartózkodás közben került sor, de mindezt nem egyéni kutatásnak, hanem a terepünk munkahelyi kötelezettségek közé tartozó részének tekintettem.

hosszú beszélgetésről – egy 2008-as pécsi konferencia-előadásom 2009-ben megjelent szerkesztett változata (Gagyí 2009a) erre a bizonyíték.

A kialakított módszer szerint a hosszú távú munkának két természetes határa/cezurája adódik: az egyik az, amikor megszűnik a beszélgetőtársakkal a biológiai kapcsolat – a másik az, amikor a kutató – szintén biológiai okokból – képtelen lesz majd a rögzített, feldolgozható információk szöveggé formálására. Ez a kijelentés azon a feltételezésen nyugszik, hogy a hosszú beszélgetés olyan egzisztenciális kötődések és megértések kialakulásához vezet el, ami miatt a kutató nem tud már ezután életében anélkül létezni, hogy ne foglalkozzon valamiképpen a „közös múlttal”, az emlékekkel és emlékezéssel. Úgy gondolom, ez egy másfajta terep, mint a klasszikus, ami csak egyik a kutatói, vagy személyes kapcsolatokat utólag is ápoló baráti élethelyzetek közül. Ezen a másfajta terepen egyedinek mondható egzisztenciális kapcsolat konstruálódik: a hosszú beszélgetés életet alakító hatásaival együtt kell élni a továbbiakban. Együtt kell élni, mert nem lehet tőle szabadulni azzal, hogy lejár egy határidő, egy téma megfogalmazódik, egy könyv megjelenik. A feldolgozás határokat teremthet, de nem hoz végleges eltávolodást, felejtést – azaz a távolodás–visszatérés állandó körforgása zajlik. Ott van a hordozókon a digitálisan rögzített beszélgetések sokasága, ami, az elképzelés szerint, azért történt úgy, ahogy, mert nem csak az elhangzott szavakat, hanem a találkozási helyzetek jövőbeli felidézhetőségét kell lehetővé tenniük. A felvételeket hallgatva, a kutató most is, újra visszatér az „akkor és ott” világába, és a változott időben, „itt és most” új értelmeket keresve, az adódó újabb kérdéseket feltéve léphet vissza oda, térhet vissza ide, ingázhat a két helyzet között.

Amíg magnókazettára rögzítettem a beszélgetéseket, annak látható-tapasztalható kezdete és vége volt, vagy éppen közepe, mert negyvenöt perc múlva meg kellett fordítsam a szalagot, véget ért az egyik oldala, nem beszélve a különleges helyzetekről, amikor beszélgetés közben kellett elemet cserélni. Pali bácsi mindig elhallgatott, türelmesen várákozott, amíg ezek a műveletek megtörténtek. Csak 2012-ben tértem át a digitális felvevővel való rögzítésre, és attól kezdve alapvetően megváltozott a rögzítés tere-ideje: azt mondhatom, hogy „kaputól kapuig” tartott. Legtöbbször bekapcsoltam a diktafont a kapu előtt, úgy léptem be, és azokkal a családtagokkal, akik éppen az udvaron voltak, úgy beszélgettem. Domi bácsit az első beszélgetésekkor többször is a favágásban, vagy a kerti munkákban kellett megzavarjam (később már gyenge volt ehhez), ilyenkor akár negyedórát is beszélgettünk, mielőtt beinvitált volna a konyhájába. Búcsúzáskor is ez történt: ha családtag, vagy Domi bácsi estében ő maga kikísért (amit, ha nem ágyban feküdt, soha nem mulasztott el), és beszélgettünk, az is rögzítődött.

Ha kérdeznék, akkor az eredmény: életút-rekonstrukció beszélgetéssorozattal/hosszú ideig zajló beszélgetéssorozat nyomán.

De ennél sokkal több, amit kaptam, ami nem számszerűsíthető és jól körvonalazott kutatási kérdések megválaszolása nyomán megszülető eredmény, amit részben talán megírok, de ha nem, akkor is magammal hordozok ezután.

Azt ígértem ennek a könyvnek a bevezetőjében, hogy a két beszélgetőtárral való kapcsolat kialakításáról, fenntartásáról, a tudásához való hozzáférésekről, en-

nek a tudásnak a közös, „végeérhetetlen” beszélgetésekben való artikulálásáról külön módszertani fejezetben számolok be. Itt fejtem majd ki, hogy miképpen valósul meg a saját kultúrájában kutató antropológus és például a saját kultúrájában tevékenykedő és megfigyelő villanyos találkozása. Elvben. Mert hogy miképpen tárgyiasul az írásaiban a találkozás eredménye, a társadalmi valóság felfejtése, azt a most elkezdett feldolgozó munka majdani eredményei, a reménybeli kéziratok mutatják meg.

A mások / a Másik életében való részvétel nem más, mint hosszú beszélgetés ve-lük/vele. Az emberi társadalmat igen általános értelemben a hosszú beszélgetések építik fel. Beszélgetésnek nevezik, de valójában sokkal több mint szó, és több annál is, mint szó és tett. Marc Bloch értelmezése szerint, amikor Bronislaw Malinowski a huzamos terepmunkát, a résztvevő megfigyelést jelölte ki alapvető kutatási módszernek, arra gondolt, hogy a társadalom megértéséhez ebbe a hosszú beszélgetésbe kell belépni. Ez az a terep, amelynek napi, de egyben hosszabb távot építő alakulásában részt kell vennie a kutatónak – Malinowski és követői esetében az antropológusnak. Ennek a közegnek az a jellegzetessége, hogy „nem csupán szavak cserélnek gazdát, hanem időről időre tárgyak, állatok, emberek, gesztusok, sőt ütések is, de amelyekben mindazonáltal a nyelv játssza az uralkodó szerepet” (Bloch 2000: 114).³⁴

A hosszú beszélgetés diakróniája (időbelisége) és szinkrón metszetei (jelenbelisége) tárhatják fel/adhatják meg azt, ami vizsgálatra érdemes: az igen általános kutatási témákat.

2004-től végzek terepmunkát Csíkfalva községben, 2006-tól próbálkoztam túllépni az egyszeri beszélgetéseken, és valóban hosszan tartó kapcsolatot kialakítani, vagyis már akkor megkíséreltem interjúorozatot készíteni Balogh Pállal. Kudarcaim történetét, egyben tanulási folyamatomat röviden megírtam már a *Ha akartam fűtültem, ha akartam dudolászgattam* című, Balogh Pál életútját az interjúk szerkesztett szövegeivel bemutatató könyvem előszavában (Gagyí 2012). Pali bácsi esetében 2010 júliusa után születtek meg először az egyes, rögzített majd leírt beszélgetések (18 beszélgetés), majd 2012-ben ezek első, szerkesztett változata. 2014 júniusában bekövetkezett halála után, mai napig még 7 lejegyzett beszélgetés vár feldolgozásra, és 47 digitálisan rögzített beszélgetés vár lejegyzésre, feldolgozásra. Meg, természetesen, mindez rendezve és témák szerint feldolgozva, könyvekben való megjelenésre.

Domi bácsival az első beszélgetésem 2014. október 10-én készült, azután folyamatos volt 2018 márciusáig a felkeresések, beszélgetések sorozata. Összesen, amint már írtam, 194 beszélgetést rögzítettem, ebből 25 van leírva. Igaz, miután 2017 januárjában eltörte a combnyakcsontját, öregotthonban volt, lassan gyógyult, a beszélgetések ritkábbak és rövidebbek lettek, és inkább kapcsolatfenntartó, terápiás jellegűek volt. Lassan és elkerülhetetlenül (ő mondta: „le húzzák a rolót”) eljött tehát a feldolgozás ideje.

³⁴ Bloch ezt az álláspontot, vagyis a legáltalánosabb valóság narratív sajátosságának az elismerését Malinowski „kivételesen realista szemléletmódjának” nevezi (Bloch 2000: 114).

„Ott lenni és itt írni”: személyes jelenlét, szerzői jelenlét

Mielőtt arról beszélnék, hogy miért hosszú és miért nem mély, vagy miért egyszerre hosszú és mély is, szeretném bemutatni a hosszú beszélgetés mint fogalom és mint gyakorlat eredetét. Ezt már alkalmam volt megfogalmazni (vö: Gagyí 2009a), most újragondolva, kiegészítve ide illeszttem.

Az antropológiai megismerés annak eredménye, hogy hosszú beszélgetésekbe hosszán behelyezkedünk – mindez helykeresés és helybenmaradás, a kialakított tudás segítségével megvalósuló rögzítettség a lokalitásokban. Az emberi társadalmat igen általános értelemben a hosszú beszélgetések építik fel. Marc Bloch értelmezése szerint, amikor Bronislaw Malinowski a huzamos terepmunkát, a résztvevő megfigyelést jelölte ki alapvető kutatási módszereknek, arra gondolt, hogy a társadalom megértéséhez ebbe a hosszú beszélgetésbe kell lépni. Ismétlem: ez az a terep, amelynek napi, de egyben hosszabb távot építő alakulásában részt kell vennie a kutatónak – Malinowski és követői esetében az antropológusnak.

Mit akarnak elérni/konstruálni az emberek, amikor hosszú beszélgetésekbe bocsátkoznak? Ennek kibontására törekednek a társadalomtudományok megértő magyarázatai. Persze a kutató éppen amiatt, amit Max Weber mond, nem érhet el sikereket anélkül, hogy a hosszú beszélgetéseket kis, „értelmes” részekre tagolná – természetesen sikeres kutatási eredményekre, nem pedig sikeres életre gondolok. Max Weber álláspontját ismerve ez a kijelentés tovább árnyalható. Szerinte sosem a valóság teljessége, hanem a kiválasztott, kiemelt rész az, ami a társadalomtudományi megismerés (ahogy írja Weber: a kultúratudományi vizsgálódás) tárgya lehet. Így fogalmaz: „A végtelen valóság reflexív megismerése az emberi korlátozott elme által arra a hallgatóságos előfeltevésre alapoz, hogy a tudományos megismerés tárgya a valóság behatárolt szegmentuma, vagyis csak az a rész a 'lényeges', 'megismerésre méltó' számunkra.” (Weber 2001: 31.) Maga a kultúra pedig „az ember szempontjából [...] egy 'véges' 'rész' jelent, amelynek a gondolkodás ad értelmet és jelentést, kivágva azt az univerzum végtelen értelemnélküliségéből...” (Weber 2001: 38).

Két következtetés kínálkozik. Az egyik, hogy van magyarázat a fenti kérdésre: a hosszú beszélgetés mindig az univerzum értelemnélkülisége ellen szerveződik. Az, hogy van beszélgetés, nemcsak azt jelenti, hogy gesztikulációk és viselkedések (pl. egymáshoz fordulások, ajánlatok és visszautasítások, cserék és ajándékok), azaz kölcsönösségek sorozata zajlik, hanem azt is, hogy ezek szervezettek, hogy létezik valamiféle előzetes elvárás, egymásra hangolódás, értelem. A másik következtetés szerint Weber, Malinowski, Bloch alapvető, számomra is kiindulási alapot jelentő álláspontja egyaránt az, hogy ennek az oka, hogy van kultúránk: a kultúra szervezi a világot, teremti meg a világszerűséget. Ha a világban a természet törvényeinek érvényesülésén túl van rend és rendszer, akkor az kulturális. Azaz emberi. Azaz imaginárius/teremtett és sérülékeny.

A hosszú beszélgetés a társadalom építésének jelenben zajló folyamata, melynek egyik fő törekvése, hogy folyamatosan jelen legyen, megjelenjen benne a múlt is. (Lásd például Marcel Mauss tételét az ajándékozásról: adni, kapni, viszonzni és így tár-

sadalmi kapcsolatokat építeni és fenntartani csak hosszú időtávon lehetséges – Mauss 2000: 281–282). Jan Assmann terminusait, a kommunikatív és kulturális emlékezetet ismerve azt gondolom, hogy a kutató számára a két emlékezetforma egymásba átváltva kontinuumot alkot (Assmann 1999). A társadalom számára azonban, ahogy Marc Bloch is figyelmeztet erre, a múlt és a jelen a mában létezik. A beszélgető társadalom szempontjából, a beszélgető társadalom számára a kulturális emlékezet mindig a kommunikatívval szoros kölcsönhatásban, annak részeként – mint a mindenkori jelen embereit élénken foglalkoztató, a jelenben működő és a jelent működtető, dinamizáló mítosz – van jelen. A mában ez a világszerűség megteremtője és fenntartója.

Olyan megállapítások ezek, amelyekből kiindulni, gyakorlatot elképzelni és felépíteni lehet. A megvalósult elképzelésekre, a tapasztalt és dokumentált eseményekre reflektálva lehetséges a „módszertanomról” beszélni.

Azt írtam fennebb: a hosszú beszélgetés a társadalom építésének jelenben zajló, jelent teremtő folyamata, melynek egyik fő törekvése, hogy folyamatosan jelen legyen, megjelenjen benne a múlt is. Társadalomépítés és társadalmi kapcsolatok építése, ami ugye elválaszthatatlan – makroszinten és mikroszinten egyaránt. Nem tudok leülni egy pohár bor mellé a társadalommal kettesben, egy késő nyári vasárnap délután, a kerti asztal melletti padra, a körtefa árnyékába – de meg tudom ezt tenni a jobbágyfalvi Pali bácsival vagy Domi bácsival. Kettőnk mikrotársadalma alakul ki, épül és mélyül és szélesedik ezekben az interakciókban. Ezek nyomai a rögzített beszélgetések, amelyek felidézhetővé teszik a beszélgetések helyzetét, és a későbbi feldolgozások alapjait képezik. Pali bácsi esetében nem minden esetben, de a Domi bácsival készült mindegyik beszélgetésről hazaérkezés után, lehetőleg még aznap rövid jegyzetet is készítettem: érzésem, távozásom, a beszélgetés körülményei, vendégek, Domi bácsi állapota, a felvetett témák. A beszélgetések módszertani alakulásának fontos jellemzője, hogy Pali bácsival ellentétben Domi bácsi író, dokumentumtermelő személy. A kezdeti tájékozódás, az iratanyag áttekintése után beszélgetések sora alapult ezekre az iratokra, többek között az ötvenes évekből származó, iratcsomóba gyűjtött és bekötött felszólításokra, adópapírokra, számlákra, vagy a villanydíjbeszedő korában (1969–1992!) naponta vezetett statisztikákra. Utóbb, 2016 nyarán polcot, irattartókat is adtam Domi bácsinak, és sor került az anyag ideiglenes rendezésére. A papírok az interakciókban kiindulópontul, támaszul, bizonyítékul szolgáltak, éppen ezért a múlt megjelenése, megjelenítése sokkal kézzelfoghatóbb, pontosabb, dokumentáltabb volt ezekben a beszélgetésekben. Míg Pali bácsival a beszélgetések egy változó világban a még élő paraszti szóbeliséget, addig Domi bácsival ezt kiegészítve, folytatva az írásbeliségnek ebben a környezetben tapasztalható jelenlétét és hatásait konstruálták meg.

Másé–saját, található–létezik, valóság–fikció

Idegenek-e azok, akiket az antropológus kutat, ha „saját kultúrájában” és „saját környezetében” végzi a munkáját? Érdemes-e annyi időt, energiát befektetni Pali bácsival és Domi bácsival való beszélgetésekbe, hiszen a mai falvakban, a mai idős

nemzedékhez tartozó férfakkal találkozva azt gondolnánk, hogy csupa Pali bácsival és Domi bácsival vagyunk körülvéve – hát mindennap látjuk, halljuk őket, hát miért kell őket ennyire kutatni, mikor fel se merül, hogy kicsit is idegenek lennének, hogy ne ismernénk őket?

„Az antropológusok nincsenek mindig kellőképpen a tudatában annak, hogy bár a kultúra a kereskedőtársaság állomásain, a hegyi erődítményekben vagy a birka-legelőn található, az antropológiai könyvekben, cikkekben, előadásokban, múzeumi kiállításokon vagy manapság néha filmekben létezik” – olvashatjuk Clifford Geertz *Sűrű leírás* című klasszikus írásában (Geertz 1994a: 183). Meg természetesen ma már az új médiában, a digitális, az online világban létezik, teszem hozzá. A kör bővíthető: nemcsak az antropológusok, de a történészek, meg más profi társadalomkutatók sincsenek kellőképpen tisztában a *található* és a *létezik* különbségével. A kutató ugyanis nemcsak odamegy, szóba áll, hosszú beszélgetésekbe merül és ezek mélyein meg-*találja* a kutatott valóságdarabokat – hanem, és ez legalább olyan fontos, reflektál, kontextualizál, megír, vagyis *létre*-hozza a tudományos eredményeket, a tudományosan létező (tudományfolyamatba illeszkedő vagy éppen azt megújító, nyilvánossá tett, elfogadott) valóságot. Ez az, minek nem vagyunk kellőképpen tudatában: hogy mindaz, ami megszületik, azért létezik, mert fikció! Olyan fikció, amelyet a létre-jövéséhez, létezéséhez elengedhetetlen tudományos képzelet szül, terem! Újra csak Geertzet idézem, aki szerint „magyarázataink meggyőző erejét nem értelmezést nélkülöző adatok tömegén, abszolút ritka leírásokon kell lemérnünk, hanem azon, hogy a tudományos képzelet mennyire képes bekapcsolni bennünket idegen emberek életének vérkeringésébe” (Geertz 1994a: 184). Egy klasszikus, Evans-Pritchard antropológusi képzeletről beszél: a kutatás eredményét bemutató művekben a leírt alapvető struktúrák „absztrakciók együttese, amelyek mindegyike megfigyelt viselkedés elemzéséből származik ugyan, de alapvetőnek magának az antropológus képzeletének a szüleménye” (Evans-Pritchard 1997: 568).

A társadalomkutató az az ember, aki annyira ismeri a társadalmat, hogy behatol a szimbólumok sűrűjébe, feltárja a rejtett társadalmi jelentéseket, a némán működő kulturális kódokat – értelmezések értelmezését értelmezi. Ez az a Geertz által felállított, már idézett axióma, amin érdemes elgondolkozni társadalomkutatóknak, függetlenül a szakterülettől: az értelmezések mindig fikciók „nem abban az értelemben, hogy tévesek, nem ténytiszta vagy csupán 'mintha' gondolat kísérletek – a *factio* szó eredeti jelentése vonatkozik rájuk: 'csináltak', 'alakítottak'” (Geertz 1994a: 183). Minden jó tudományos leírás ugyanakkor magával ragadó és teremtő mese is lenne? Bizonyos mértékben, és a kulcsszavak: „bekapcsolni”, „meggyőzni”, „magával ragadni”. Az antropológiában mindenképpen. Más társadalomtudományokról nyilatkozzanak a szakmabeliek.

Mit jelentett Pali bácsi és Domi bácsi számára életük számtalan, elfeledett, de a beszélgetésekkor felidézett apró eseménye, mozzanata? Odamegyünk, leülünk, beszélgetünk velük, megkérdezzük őket, ez többször, sokszor megtörténik – és ez alapvetően más helyzet, mind amikor ezt nem tesszük meg, mert „úgyis tudjuk, hi-

szen ismerősök” (vagyis vannak olyan ismerőseink, akikről úgy gondoljuk, hogy tudjuk, és megítélésünk szerint éppen olyanok mind ők Pali bácsi és Domi bácsi is). Ez az első mozzanat emeli ki az ismerősségből az alanyaikat: feltételezzük, hogy rengeteg idegen, ismeretlen vonásuk van, lehet, ami megismerésre érdemes. Mégsem ismerősök, hanem idegenek: ott található bennük a kulturális idegenség. És belekezdünk a megismerés feltáró munkájába, hogy ennek nyomán megalkothassuk a saját fikciónkat arról, hogy ki is ez a Pali bácsi és Domi bácsi, meg hát ki és mi az ő családjuk, az ő nemzedékük, az ő falujuk, az ő vidékük, az ő koruk, milyen életet éltek, milyen értékek szervezték ezt az életet, hogyan sikerült vagy hogyan nem sikerült erkölcsösen élni. Domi bácsi mondja „villanyos” (villanydíjbeszedő) pályájának kezdetéről: *Megfigyelték az embert, s az ember úgy kellett viselkedjen, különösen az elején, hogy az embert vegyék számba.* Ez egy méltó feladat, erről (meg sok más egyébről) kell beszámolót alkotnia a kutatónak: hogyan vették emberszámba saját társadalmában/saját korában a kutatott alanyt, és ez az alany mi mindent követett el, hogy ez (folyamatosan) megtörténjen.

Jelenlét: két helyszínen

Erőfeszítésre készítő, erkölcsnemesítő a beszámoló megalkotása – de lehetséges, megvalósítható? Nem csak az antropológus – de a társadalmi valóság mindenféle-fajta kutatói előtt kettős feladat áll, ezek együttes megoldására kell vállalkozni. Leggyakrabban és legegyszerűbben erről úgy szoktak beszélni, hogy a helyszínek két kategóriáját emlegetik. Annak, aki társadalomtudományokat akar művelni, „oda” kell elmenni, vagyis „terepre, ahol a társadalmi valóság”, vagy „levéltárba, ahol a múlt írott forrásai” találhatóak – és onnan visszatérve, „itt”, az íróasztalnál, az akadémiai, a közvetlen tudományos környezetében kell megírnia azt az írott művet (tanulmányt, könyvet), ami bemutatja, hogy „mit látott/talált”, „mi az, ami van” „ott”. A feladat tehát, ahogy ezt Clifford Geertz fejtegeti *Jelen lenni: az antropológia és az írás helyszíne* című esszéjében: „ott lenni és itt írni”, de főleg mind a két helyszínen jelen lenni (Geertz 1994b). Kezdő társadalomkutatók számára alapvető feladat, hogy szembesüljenek ezzel a tudományművelési, ismeretelméleti alaphelyzettel.

Miképp értelmezzük ezt az álláspontot? Igen sokáig, a múlt század hatvanas-hetvenes éveiben bekövetkezett szemléletváltásig a tudományterület domináns ön-meghatározása szerint az antropológia nem más, mint különös és rendhagyó tények (az „idegen kultúrák”) besorolása ismerős és rendezett kategóriákba (a kultúraturomány már létező rendszerébe). A kulturális megismerésnek két mozzanata volt: „oda” menni, ahol ezek az idegen kultúrák léteznek, megfigyelni és rögzíteni, majd „ide” visszatérni, és a megadott kategóriák, tudományos kánonok ismeretében és azok betartásával a besorolást elvégezni. Az eredmény pedig: az „idegen” kultúra „megismerése”, vagyis elhelyezése az „ismerős idegen kultúrák” egyre gyarapodó sorában. A saját kultúrájában kutató antropológus megjelenésével azonban igen-

csak átértelmeződtek az „ott” és „itt” fogalmai – a „narratív fordulat”, vagyis a narráció kérdésének előtérbe kerülése után pedig igen élesen vetődtek fel az antropológusok megalkotta etnográfiai szövegek meggyőző voltának, hihetőségének – a szövegírásnak – a kérdése. Vagyis az, hogy elegendő-e a kulturális leírás megalkotásához, ha ott, a terepen nagyszámú kulturális elemet figyel meg, rögzít, majd itthon rendszerezi őket. Geertz így fogalmaz: „a hihetőség foka nem ilyen alapokon nyugszik”, ugyanis „nem ténytyszerűsége és nem elméleti elegancián múlik az antropológusok képessége arra, hogy komolyan vétessék velünk azt, amit mondanak”. Az írások ugyanis, a klasszikusok is, „javarészt ellenőrizhetetlen kijelentésekből állnak”, és „mivel képtelenek vagyunk helyreállítani a közvetlen kapcsolatot a munkaterület és az empirikus ellenőrzés között, csak bizonyos hangokra figyelünk és a többi elutasítjuk” (Geertz 1994b: 354), vagyis kételkedhetünk abban, hogy mindaz a távoli, idegen valóság úgy van, ahogy megfigyelték, leírták. Mégis, kétségtelen: nagyhatású etnográfiai leírások születtek, amelyek esetében nyoma sincs a kételkedésnek, dilemmázásnak, elfogadjuk a kijelentéseket, tényként kezeljük a már-már hihetetlen szertartások leírásait és eme jelenségek társadalomformáló hatásait. Geertz kérdése: miért történik ez? Azért, mert az antropológiában (de, teszem hozzá, mindenfajta-féle társadalomtudományban) számít az, hogy ki az, aki beszél, azaz aki az itt készült írással megalkotja a jelenlétét – „az alap, amelyen a döntés nyugszik, az írás személyiségfüggősége” (Geertz 1994b: 355).

Valójában a hihetőség annak az eredménye, hogy „a szerzők meggyőznek minket, hogy ezek a távoli csodák megtörténtek”, hogy az írás, mint fikció, hatásos. Az, hogy a szerző „ott volt”, akkor válik valósággá az olvasó számára, ha tudás és élmény személyiségjegyekkel (stiláris erővel) párosulva van jelen a megalkotott és utóbb olvasott írásban. Amiből az következik, hogy elkerülhetetlenül jelen van a szubjektív nézőpont, és állandó dilemma, hogy ez mennyire torzítja, színezi az objektív bemutatást – egyáltalán, ebben a tudományban mennyire csak ideális követelményként létezik az objektivitás.

Kérdés tehát, hogy ha sikeres a terepen az „adatközlőkkel”, „benszülöttekkel” való kapcsolatalakítás, a kutató „beilleszkedett”, és gyűlnek az információk – akkor ez automatikusan azt jelenti, hogy sikeres lesz a szöveg megalkotása? Geertz egyértelműen nemmel felel a kérdésre. A terepkutatás és a leíráskészítés egyaránt nem nélkülözheti a tudományág sajátos, erősen önreflexív alapszabályait. Azon túl, hogy a terepen minden mozzanat után újra és újra felmerül a kérdés: mit keresek én itt, miért éppen ezt vagy azt teszem, és valóban ezt vagy azt kell tennem, hogy elmélyüljön a kapcsolatunk, és újra és újra kitérüljön a beszélgetőtárs – a megírás folyamán is újra és újra visszatérnek az egzisztenciális alapkérdések: „ki vagyok én, hogy ezeket a dolgokat mondjam, milyen jogon, milyen célból, és hogy az ördögbe sikerül őszintén kimondanom őket?” (Geertz 1994b: 367.) Geertz konklúziója: akiket megragadott a terep – „mélyre hatoltak a tárgynak (vagy ha jobban tetszik, a tárgy mélyen érintette őket)” (Geertz 1994b: 354) vagy elfogott „a terepmunka bővülete” (Geertz 1994b: 368) – azok következő feladata, hogy megalkossák a szignatúrájukat, azaz „szerzői identitásukat” (Geertz 1994b: 357), és ezzel képesek legye-

nek arra, hogy létrehozzák „az írás varázsát” (Geertz 1994b: 368). „Az etnográfiai vállalkozások sajátos természete” (Geertz 1994b: 358), Geertz szerint, abból adódik, hogy a kettő ötvözetét kell kialakítani: az „ott lenni” (ottani személyes jelenlét) egzisztenciális helyzete csak akkor válik tudományosan értékelhetővé és hitelessé/elfogadottá, ha az „itt írni” (itteni szerzői jelenlét) fikcióteremtő/írói erényei ezt lehetővé teszik.

Az idő hosszában

Kiindulópontként, tételesen fogalmazva azt írhatom:

1. a hosszú beszélgetések sok kis, mély beszélgetéshez teremtik meg a feltételeket, ezekre adnak lehetőséget, de
2. még így is csak az életélmények, élettapasztalatok kis részét teszik láthatóvá, feldolgozhatóvá, és
3. igenis szükség van minden más, a környezet ismeretében rendelkezésre álló információra (kontextusok ismeretére), hogy az életút és világkép komplex összefüggései felrajzolhatóak legyenek.

A társadalomtudomány különböző területeinek szakértői által írt, szerkesztett módszertani szakkönyvekben az adatfelvétel módszerei vagy az interjúk módszerek és technikák fejezetekben esik szó arról az eszközzel, amely azokat az információkat keresi és rögzíti, amelyek legközelebb állnak mindahhoz, amit én gondolok az ismertetendő elképzelésről és módszerről. Igen, azt lehet mondani, hogy a hosszú beszélgetés interjúkészítés is, megadott információk párbeszédés interakcióban, rögzítetten történő nyerését célozza. De nyilvánvalóan több annál, hiszen egy olyan kapcsolat kialakulása, fenntartása nyomán történnek a rögzített beszélgetések, amelyek nem egyszeriesek, alkalmiak. Az alapvető különbség mindenekelezt az, hogy aki interjúkat készít a hosszú beszélgetések során, az nem megérkezik és eltávozik, hanem folyamatosan „ott van” abban az értelemben – és ez a minőséget termelő differencia –, hogy visszajár és az adatközlő életében megadott szerepet vállal, alakít ki és tart fenn. A hosszú beszélgetések során megszűnik az az idegenség, ami a társadalomtudomány művelői és adatközlői közötti viszonyt általában és legnagyobbreszt jellemzi. Nem jellemzi feltétlenül az együtt (egy lokalitáson belül) élés a hosszú beszélgetést (és megfontolandó, hogy ez mennyire jelentene előnyt vagy hátrányt), de kialakul egy „egzisztenciális egymásra-hangolódás”, kialakul az, hogy a két ember – kutató és alanya – egymás életének része lesz.

Mit is mondott Bloch? A hosszú beszélgetés során „nem csupán szavak cserélnék gazdát, hanem időről időre tárgyak, állatok, emberek, gesztusok, sőt ütések is, de amelyekben mindazonáltal a nyelv játssza az uralkodó szerepet” (Bloch 2000: 114). A hosszú beszélgetés, az ő felfogásában, mindaz, ami során „az antropológus a terepen” csererendszerekbe bonyolódik: az élet, vagyis a kutatott társadalom, a kutatott kultúra átláthatatlan és teljes mértékben soha meg nem érhető mindensége/univerzuma. Nyilvánvaló tehát, hogy amikor én módszertani fogalomként használom

a „hosszú beszélgetés”-t, akkor nem az „életről, mint a teljességre törekvő antropológiai megértés totális tényéről” beszélék – hanem elsősorban egy elvi megfontolásról, másodsorban pedig egy gyakorlati megvalósulásról. Elvi kérdés az, hogy a kutatót alanyának nem a véleményére, történeteire, hanem olyan egzisztenciális viszonyaira vagyok kíváncsi, amelyek ezekben a történetekben, ezek mögött a történetek mögött rejtőznek. Gyakorlati kérdés, hogy ezek kifürkészése csak akkor lehetséges, ha ott vagyok és részt veszek az életében, ha „beavatkozom” és felhívom a figyelmét az érdeklődésemmel, meg hát a konkrét, irányító/fókuszáló kérdéseimmel azokra a témákra, életének azokra a mozzanataira, amelyeket egyébként a saját környezete talán kevésbé tart fontosnak és aktuálisnak, de amelyek alkalmasak arra, hogy egy speciális viszony alakuljon ki közöttünk. Ez a viszony pedig az interakciók sorozatában, az idő „hosszában” formálódik, értelemmel telítődik, és tartóssá válik – ez az eset, amit az antropológia úgy ismer, hogy a szakmai munka akkor fejeződött be, a kutatói identitás akkor semmisült meg, amikor a távoli világban, távoli törzsből dolgozó kutató „felhagyott a kutatással és elvette a törzsfőnök leányát”. Esetemben ez nem ennyire radikális – csupán az történik, azt jelenti, hogy Pali bácsit elkísértem az élet határáig, és ez történt Domi bácsival is. Nem megszakadt a terepmunka, nem kivonultam a terepről – hanem a természetes biológiai kapcsolatalakítási formák, lehetőségek felszámolódtak, és ebben az értelemben a munka befejeződött, a hosszú beszélgetés megszakadt. Más értelemben természetesen a beszélgetés folytatódott, folytatódik, hiszen az igazi megszakadás az, amikor én vagyok az, aki már képtelen vagyok a reflexiókra, a gyűjtött, rögzített információk feldolgozásra, további értelmezésére. Megmaradt az, ami a bloch-i értelemben vett hosszú beszélgetésekben a túlélők megkerülhetetlen feladata: az emlékek ápolása, esetemben az interjúk feldolgozása, az életutak és a világképek rekonstrukciója. Ennek egyik formája (mert ott van a másik: az irodalmi) a szaktudományos tanulmány- és könyvírás. Amit lehet, ahogy lehet.

Példa életút- és világkép-rekonstrukcióra

Mindez azonban akkor válik világosabbá, ha munkamódszeremre egy példát is bemutatok. Legyen ez Domi bácsi katonasága.

Első kapcsolatalakítási alkalmakkor már kiderült, hogy az 1931-ben született Domi bácsi 1942 és 1948 között öt osztályt végzett a marosvásárhelyi II. Rákóczi Ferenc Katolikus Gimnáziumban, szívesen emlékszik az itteni évekre, iskolatársakra, őrzi a könyveit, jegyzeteit (például többször elmondta, hogy mennyire sajnálja, hogy a magyar füzetét kölcsönadta egy érettségiző unokaöccsének, aki nem adta vissza). Kezembe vehettem azt a kis füzetet, amiben irodalmi, földrajz leckéi voltak leírva – és amit aztán magával vitt a katonaságba, tehát aminek üresen hagyott első lapjain olvashattam a katonaságáról rögzített eseményeket. Ezek, vagyis alig néhány, a katonaság elején tett bejegyzés alapján azonban édeskeveset tudhatam volna meg a számára sorsfordító három esztendőről. Az kiderült, hogy 1951.

november 25-én rukkol be, Marosvásárhelyről Brăilára viszik, itt tölti a kiképzési időszakot. Szerencséje van a jó nyelvérzékével, hogy hamar és jól megtanul románul. A füzetbe tett bejegyzései alapján, amelyeket részletesen a könyv harmadik fejezetének *A katona (1951–1954)* című alfejezetében közlök, vagyis anélkül, hogy mélyebben beszélgettünk volna a témáról, az első kialakult kép (és ez is marad, ha nem folytatunk hosszú beszélgetést): akárcsak más, székelyföldi parasztleánynek, számára is kényszerű idegenben-lét, éhezés és kényszertevékenységek sorozata volt a szocializmus első korszakában, az ötvenes évek elején, a harmadik világháborúra készülési jegyében telt három éves katonaság, amely életének kevésbé fontos és kevésbé emlékezetes időszaka, nem is érdemes róla hosszabban, mélyebben beszélni. Ő maga sem tért ki hosszabban a katonaságára, amikor az életének állomásait vetjük számba.

Egyik következő beszélgetésen azonban az ötvenes évekről, a gazdálkodásról volt szó, és meglepetésemre igen különleges dolgot mutatott: két doszárt, amelyben a családnak érkezett adófelszólításokat, a kifizetett számlákat, hivatalos papírokat évekre szétválogatva, időrendben fűzte le – vagyis keménypapírból fedelet készített, spárgával két helyen átfűzte, lekötötte és megcímezte: *1. sz. Dosar 1947–1960 évekre szóló adóívek és nyugták, 2. sz. Dosar 1958–1959-1960 évekre szóló összes iratokkal az adóívek és nyugták kivételével*. Tehát a családi iratokból egy irattári anyagot készített! Falusi környezetben, idős ember iratai között én ilyen még nem láttam, hát persze, hogy azonnal ráharaptam a témára: miért így rendezte, készítette el, hol tanulta? Ezután következtek a mély beszélgetések a katonaságról, annak is az utolsó másfél évről, amikor egy, a hadsereg üzemanyag-ellátását szervező egységben a parancsnok mellett egy személyben titkár, irattáros, a titkos iratokat őrző DS (documente secrete) iroda felelőse volt. Ebben a minőségében pedig, mind az a katonaságát részletesen ismertető alfejezetben olvasható, kitűnően teljesített. Például elmesél egy olyan ellenőrzést, ahol az ő rendszerező képessége mentette meg a főnökét a megróvástól. Ez az ellenőrzés nemcsak elismerést, hanem további munkájához biztos alapokat is ad. Ugyanis az ellenőrző brigád tagja volt egy magyar tiszt is, aki őt ellenőrizte és vele többet beszélgetett, és utólag olyan szabályzatot küldött a titkos dokumentumok kezeléséről, amire nagy szüksége volt.

Kiderült tehát azokból a beszámolókból, amelyek az említett alfejezetben lennből olvashatóak, hogy végül is igenis pozitív volt a katonaságának a mérlege: nemcsak jó nyelvérzékének köszönhetően, románul tanult meg, hanem megtanulta és gyakorolta a levéltárosi mesterséget! Úgy jött tehát haza, hogy két szempontból is sokkal képzetesebb, kompetensebb volt, mint a környezetében bárki: románul tudott, és (románul is!) iratokat gyártani, kezelni tudott. Ha ez így volt, akkor miért alakult úgy az élete, ahogy, mire használta, meg a körülményekbe belenyugodva, a kényszereknek engedve, vagyis inkább: miért nem használta a továbbiakban ezt a tudását – és ami ugyanaz: a környezete, az intézmények vezetői miért nem alkalmazták, miért nem használták fel ezt az igencsak hasznos és ritka tudást?

Miért nem tanult tovább?

Miért nem lett az, aminek első gimnazista kora óta készült: értelmiségi, vagyis katolikus pap?

A feleletek megadásához persze hogy újabb beszélgetésekre volt szükség. És újabb beszélgetések kellettek annak tisztázásához is, hogy mit jelentett az számára, hogy a katonaságban *Nagyon tetszett az a rend, az a pontosság, az a biztositék, amit láttam benne, hogy biztonságban vagyok. Biztonságban dolgozok. Az nagyon tetszett nekem, szerettem, az nem esett terhemre, hogy ide is bé kell írni, oda is bé kell írni, ide is kell tenni, oda is... Az nem esett terhemre, mert nekem az a dolgom. Reggeltől estig, felkeltem s este lefeküdtem, hát bent a kaszárnyába, s bent az irodában, mi legyen egyéb dolgom.* Ez egy komfortkereső, kockázatkerülő viselkedésre utalt, ehhez kellett a további élettrajzi elemeket egybegyűjteni, egybelátni és értelmezni, hogy ezzel is világképét és választásait magyarázni lehessen. De ez már nem tartozik a katonaság témaköréhez.

A beszélgetéskor már feltevődött a kérdés: miért nem maradt a katonaságnál, miért nem lett a Román Néphadsereg altisztje vagy tisztje? Világos számomra az, amit nem mond ki: a családi szocializáció, vallásos környezet, világkép volt a meghatározó. Nem értett egyet az új hatalmi rendszer elveivel, kritizálta működését, nem állt be a pártba – ezzel feláldozta volna a paraszti habitusából következően számára oly drága, nehéz munkával és verejtékkal megtartható „szabadságát” (és, teszem hozzá, emberi integritását).

Megint visszatérnék az első részben említettekhez: a társadalom számára azonban, ahogy Marc Bloch is figyelmeztet erre, a múlt és a jelen a mában létezik. ...*a legkeresztényibb részét oda betemették* – mondja Domi bácsi, és ez a mai (a találkozás és beszélgetés jelen idejében tett) kijelentése mutatja: ami történt, azaz a szocializmusban a hatalmi önkény, emberi életek és értékek rombolása meg nem bocsátható, el nem felejthető. Innen indulnak, ide érkeznek vissza az emlékezései. Ez az ő világának szilárdan megformált alapja, beszélgetéseink témáinak megformálását generáló mitikus magja.

Úgy gondolom, világos az olvasó számára: nem juthattam volna ehhez a konklúzióhoz, ha csupán a katonaságáról interjúzom, ha nem hosszú beszélgetéseket folytatok Sztrátya Domokossal, ha nem az életének mélyen rejtőző összefüggései érdekelnek, és ha nincs ezeknek felszínre hozásához megfelelően megszervezett, rendezett időm, alkalmaim, szándékom és ismereteim, egyszóval módszertanom.